

OMGAAN MET VERSCHILLEN

Dialogoogplein met raadsleden, college van B&W en directie van de ambtelijke organisatie

De namen van de mensen zijn gefingeerd behalve de namen van de schrijver en begeleiders

'Ik heb heel veel gevoetbald,' zegt Wim, fractievoorzitter van de VVD. 'Ik was altijd de linksbuiten. De mooiste wedstrijden waren wanneer ik als linksbuiten echt kon doen waarin ik als linksbuiten goed was. Nu heb ik vaak het idee dat ik aan het ploegen ben op het middenveld, en daar ben ik niet goed in.' De metafoer van het voetballen duikt ongeveer halverwege het gesprek op dat Dialogoogplein Nederland organiseerde met raadsleden, wethouders en ambtenaren van de gemeente. Over voetballen praten met politici en ambtenaren is minder vreemd dan het lijkt, ook politiek wordt namelijk vaak een spel genoemd. Alleen is het binnen de politiek wat minder duidelijk wat de regels van het spel zijn.

Het Dialogoogplein constateerde dat de plaatselijke politici tegenwoordig minder makkelijk door één deur lijken te kunnen gaan dan een aantal jaar geleden. Het Dialogoogplein stelde daarop voor een bijdrage te leveren aan het herstel van de goede verhoudingen in het gemeentehuis. En organiseerde daarvoor een dialoog.

Verharding van het politieke klimaat speelt in heel Nederland. Ook wordt in heel Nederland gezegd dat dit slecht is voor de politiek. En dus voor het land. En dat we hier 'eigenlijk iets aan zouden moeten doen'. Toch gebeurt er vrij weinig. Daarom is het zo bewonderenswaardig dat politici en ambtenaren van deze gemeente wél de moeite namen hun eigen handelen onder de loep te nemen, en dat eigen handelen ook durfden te bekritisieren.

Het draait vandaag slechts om twee vragen. De eerste: hoe is het om in deze tijd raadslid, wethouder, ambtenaar te zijn in deze gemeente? De tweede: wat kan ik morgen anders doen? Tijdens het gesprek blijken de vragen wat door elkaar heen te lopen. Voor we de hedendaagse politiek induiken, gaan we even millennia terug, naar de Griekse wijsgeer Aristoteles, die de mens 'het politieke dier' noemde. Als dat waar is, met welk dier vereenzelvigen de politici en de ambtenaren zich dan? Er wordt een adelaar genoemd, die vanuit de hoogte naar beneden kijkt, een kameleon die van kleur kan verschieten, de duif, die boodschappen overbrengt en soms vrede sticht, de os die ploegt, een bedrijvige mier, en de olifant in de porseleinkast.

Na dit opwarmertje wijst initiatiefnemer Flip Dikker op kaartjes van Dialogoogplein Nederland, waar een paar handreikingen op staan, die het verschil duidelijk maken tussen een dialoog en een debat. Draait het in een debat om argumenten, weerleggingen, oordelen en gelijk, de dialoog staat meer in het teken van luisteren, begrip krijgen voor elkaar, respect opbrengen voor wat de ander doet, zodat er gemeenschappelijkheid kan ontstaan en daardoor synergie. Peter, fractielid voor Groenlinks, reageert onmiddellijk op de uitgangspunten van de dialoog: 'Alles mag gezegd worden maar de toonzetting is wel van belang. De ontvanger van opmerkingen bepaalt vervolgens bewust of onbewust hoe een bepaalde mening binnenkomt. Een felle toonzetting kan de communicatie sterk verstoren. Daarbij wil ik aantekenen dat er een verschil bestaat tussen meningen en feiten en die moeten wij als raadsleden niet verwarren. Als een mening te stuitend is, kan ik het niet opbrengen te luisteren.' 'Kun je niet de vraag stellen hoe iemand op zulke ideeën komt?' vraagt Eduard – fractievoorzitter CDA. Peter twijfelt: 'Als iemand zo geprogrammeerd is dat hij dingen zegt die slecht zijn voor de maatschappij dan trek ik een grens.'

Even tasten de aanwezigen af waar die grenzen dan zouden liggen. Zijn die persoonlijk, gaan die over de mening van een partij, of trek je pas een grens als je de wet overschrijdt? Hoe aantrekkelijk deze filosofische vragen ook zijn, ze dreigen het gesprek abstract te maken, en de bedoeling van vanmiddag is juist om concreet bij jezelf na te gaan hoe het in deze tijd is om raadslid, wethouder of ambtenaar te zijn in deze gemeente en om te gaan met de verschillen die er overduidelijk zijn?

'Wat mij opvalt,' zegt Evert, raadslid D66, 'is dat jullie het expliciet hebben over "deze tijd". Ik ben altijd een buitenstaander geweest, en ben pas drie jaar geleden in de politiek gestapt. Maar is het niet van alle tijden dat er stevige politieke geschillen bestaan?' Adriaan, raadslid voor Ons Belang, denkt dat de politiek afgelopen 25 jaar toch wel echt veranderd is. 'In het verleden werd er meer samengewerkt, zowel tussen het college van B&W en de partijen, maar ook tussen fracties onderling.' In de jaren negentig was Adriaan raadslid in het noorden van het land. 'Ik herinner mij dat wij vaste commissies hadden, waarbij wij echt samen op pad gingen en samen dossiers opbouwden.'

Wie zijn "wij"? Adriaan: 'Alle fracties met vaste fractievertegenwoordigers en het college. Je deed meer met elkaar.' Als je meer buiten de raad met elkaar optrekt, krijg je bijna vanzelf meer begrip voor andermans visie. Wordt het debat daardoor in de raadszaal dan niet minder scherp? 'Nee,' zegt Adriaan. 'Ik mis juist tegenwoordig in deze raad de inhoudelijke scherpte van het debat. Gezond conflict maakt de verschillen duidelijk, die je daarna kunt

proberen te overbruggen. Ik mis het gevoel: Wij werken met zijn allen voor de BV Van Ons Allen.' De BV Van Ons Allen- die vergelijking valt niet bij allen goed. Peter stelt voor van de BV een coöperatie te maken. Ook wethouder Mildred vindt de sfeer veranderd. 'Het lijkt alsof we elkaar vroeger meer gunden.' Verschillende aanwezigen merken op dat er tegenwoordig meer op de persoon dan op de inhoud gespeeld /wordt. Mildred: 'Misschien heb ik mij daar ook schuldig aan gemaakt, maar ik vind dat wel jammer.'

'Zou de media hier ook een rol in spelen?' vraagt Alyne (DemocratieNu). Zij voegt een nieuw onderwerp aan het gesprek toe dat misschien wel een heel nieuwe dialoog waard zou zijn: de media. 'Wat mij opvalt is dat het college en de raad soms via de media met elkaar lijken te communiceren. Ik vraag me af of dat behulpzaam is. Wordt de media zo gebruikt om de opinie te beïnvloeden? Deze wijze van communiceren bemoeilijkt het gesprek in de raad. Social media zijn een groot probleem, en misschien ben ik daar zelf ook wel te fel op. Ik kan boos zijn, maar ik verwacht van een gemeente, dat zij boosheid van burgers oppakt en de-escalereert. Dat gebeurt in deze gemeente weinig.' Val't daar wat aan te verbeteren? Wethouder Mildred: 'Met elkaar op pad gaan, zodat je de mens leert kennen achter de politicus. Dat kan helpen voor meer wederzijds begrip.'

Gedurende de middag zal de roep om meer persoonlijk contact telkens terugkomen. Thea, raadslid SP, doet het meest concrete voorstel: 'Ik vond het altijd best gemoedelijk hier, maar de laatste tijd niet meer. Dat komt door corona. Digitaal zijn we de menselijke maat kwijtgeraakt. Nu we weer met elkaar mogen vergaderen, lijkt het me goed de borrel na de vergadering opnieuw in te voeren. Dan wordt het een stuk gezelliger.' De aanwezigen zijn het erover eens dat corona de animositeit heeft versterkt. 'Soms begrijp je elkaar niet,' zegt Mildred, 'word je boos en zeg je stomme dingen. Als ik denk: dit komt echt niet meer goed, bel ik en maak ik een afspraak.' Peter: 'Wij zijn als raad niet de beste bruggenbouwers ter wereld.' Eduard: 'Ik ben graag bruggenbouwer. Ik wil de dorpsoudste zijn die een gemeenschap samenbindt. Maar als ik zie dat er tijdens debatten alleen punten uit het verkiezingsprogramma worden binnengehaald, dan is het debat niet oprecht. Dan wordt er niet gestreefd de gemeenschap te dienen, dan word ik fel. Ik kan slecht tegen onrecht en huichelarij.'

We zitten vanmiddag in een kring, zonder tafel in het midden, lekker informeel. Maar hoe gezellig ook de opstelling, het woord 'huichelarij' valt midden in die groep mensen hard op de grond. 'Je wordt bijna weer boos,' zegt wethouder Mildred.

Eduard knikt. Peter: 'Je zit toch ook in de raad voor je kiezers, je achterban? Ik probeer hun belangen te vertegenwoordigen.'

Peter erkent de spanning tussen de verbindende dorpsoudste, en de politicus die de belangen behartigt voor de achterban. 'Als ik me te veel richt op onze belangen, vind ik mijzelf huichelen. Ik wil geen huichelaar zijn. Ik ben een verbinder, ik wil het algemeen belang dienen.' Het woord ligt nog op de grond, wordt door verschillende deelnemers opgepakt en gewogen.

'Ik vind huichelen te sterk,' zegt Peter 'Je kunt ook rechtlijnig tegenover iemand staan met wie je het niet eens bent, maar die oprecht, integer en eerlijk is.' 'Wat is het algemeen belang?' vraagt wethouder Govert, wethouder Groenlinks, filosofisch. 'Dat is toch precies waarover wij discussiëren in de raad? En dat zouden we juist moeten doen op het scherp van de snede.' Toch geeft ook Govert toe dat de toon in de debatten hard kan zijn. De spaarzame keren dat zijn vrouw in het verleden kwam luisteren naar een raadsvergadering, verbaasde ze zich erover dat haar man zich de verwijten die hem ten deel vallen niet aantrekt. 'Ik maak me om mezelf geen zorgen,' zegt Govert. 'Ik maak me wel zorgen om het beeld dat wij naar buiten toe uitstralen: raadsleden die rollebollend over straat gaan. Scherpheid tijdens het debat is voor mij essentieel om de voors en tegens goed in beeld te brengen, argumenten boven tafel te krijgen om zo het beste voorstel aan de raad te presenteren. Te veel kibbelen, daar word je niet fris van. Het gaat om de toon: ik kan het 100 procent oneens zijn met een raadslid, maar als die zijn mening met respect uitspreekt voor andere opvattingen en andere raadsleden is er niets aan de hand. Ik zou daarom graag voorbeelden krijgen van dit hypocriete gedrag.' Er worden namen genoemd van mensen die niet aanwezig zijn. De aanwezigen corrigeren elkaar onmiddellijk: houd het bij ons.

Govert wil toch graag meer informatie. 'Ik ben hier nog niet zo lang wethouder. De vraag naar een voorbeeld van hypocriet gedrag is niet zomaar gesteld. Hypocrisie is een zware term. Als ik niet begrijp waar die vandaan komt, wat daar achter steekt, kan ik niet acteren. Voor mij telt niet het stemgeluid, niet de afzender, maar alleen de kracht van de argumentatie. Wij zitten hier niet voor onszelf.' Simon zegt: 'Waarom ik soms ook spreek over huichelarij? Omdat er geen respect getoond wordt.'

De woorden respect en huichelarij blijken met elkaar te maken te hebben. Een paar jaar geleden onderzocht de Rijksuniversiteit Groningen wat Nederlanders als belangrijke deugden ervaren. Moslims, katholieken, gereformeerden, atheïsten: allemaal hechten ze aan betrouwbaarheid, openheid en zorgzaamheid. Maar toch sprong er in de 'Deugden Top-15' één deugd uit, die kenmerkend is voor onze huidige erkenningspraktijk: respect. In het Latijn stond *respicere*, voor 'terugkijken', 'omkijken'. In onze tijd betekent 'Respect' onder meer: gezien worden, gehoord worden.

Voor de dialoog is respectvol naar elkaar luisteren essentieel. Wordt dat gedaan? Niet altijd, denkt Simon. 'Als we inhoudelijk debatteren, en ik inhoudelijk goede punten aan de orde stel, krijg ik toch geen voet aan de grond.' Monique Montijn, een van de andere initiatiefnemers, vraagt aan Simon: 'Hoe is dat nou voor jou als jij dat zo ervaart?'

Simon: 'Mijn rechtvaardigheidsgevoel wordt dan gekrenkt, ik heb eigenlijk het idee dat er burgerbedrog wordt gepleegd. Dan word ik inderdaad fel, maar ook scherper. Wanneer anderen daar dan weer op reageren, wordt de discussie vaak niet vruchtbaarder.'

Volgens Peter heeft dat te maken met het grote aantal partijen in de raad, en de coalitie die er gevormd is waarin drie partijen 10 van de 19 zetels hebben. 'Als jij tot de minderheid behoort, kun je zeker het idee krijgen: er wordt niet naar mij geluisterd.' Voor wethouder Bert is het niet zo belangrijk of we iets een debat of een dialoog noemen. Veel belangrijker is dat luisteren, wat Peter aanstipt. 'Ik ben nieuw. Ik heb een paar raadsvergaderingen gehoord en er eentje live meegemaakt. Zo hoeft je toch niet met elkaar om te gaan? Voor mij is ieder raadslid belangrijk. Je kunt goed naar elkaar luisteren. Ik ga uit van het idee dat elk raadslid iets goeds kan inbrengen, waar de anderen niet aan hebben gedacht. Als je er zo in staat, moet je met elkaar het goede kunnen zoeken voor onze gemeente.'

Na de pauze geeft John van Balen, *founding father* van de dialoog hier, een korte reflectie op het dialogisch gehalte van het eerste deel van de bijeenkomst. 'Ik vind het knap in zo'n groot gezelschap pijnpunten te benoemen. Nadat de term huichelarij was gevallen, ontstond er geen venijnig debat over wie huichelt en wie niet, maar werd er gezocht naar wegen om meer over het woord te weten te komen. Jammer is dat we er dan niet dieper op ingaan. Dat kan misschien niet anders in zo'n grote groep gezien de tijd. Mooi vond ik ook dat er werd aangespoord niet te spreken over mensen die er niet bij zijn: zo blijft de dialoog integer.'

Tijd voor de tweede helft. Nu krijgt Wim van de VVD de bal toegespeeld, hij is nog weinig aan het woord geweest. Als politiek dier noemde hij de os, die veel moet ploegen. Hij heeft nu het gevoel geregeld op het middenveld aan het ploegen te zijn. Wat is het gevolg daarvan? Wim: 'Ik krijg steeds vaker het gevoel dat we op echt belangrijke punten te weinig doen, en te veel tijd stoppen in minder belangrijke zaken. Dan modderen we maar door, dat noem ik ploegen. Dat heeft te maken met de huidige, ingewikkelde coalitie. Maar ook met onderstromen in de samenleving die sterker lijken te worden.' Zelf krijgt Wim het gevoel dat hij zich steeds meer verbindt met de onderwerpen. Te veel? 'Ik vraag me wel vaker af: als ik later terugkijk, vlak voordat ik zal sterven, heb ik dan genoeg gedaan voor de natuur hier? Wanneer je zo geïmmiteerd bent aan onderwerpen zit je sneller op de emotie. Ik vraag me af of dit voor anderen ook geldt, dat zou namelijk een reden kunnen zijn waardoor de toon de laatste jaren zo fel is.' Als Wim terugkijkt op geslaagde projecten, vermoedt hij dat er tegenwoordig meer te halen is in de participatieve democratie dan in de parlementaire. 'Het debat is een eindstation, in het participatieve deel dat eraan voorafgaat, zouden we veel meer ruimte kunnen geven aan de dialoog.'

Helena, directeur bij de gemeente: 'Dat heb ik jullie als raad succesvol zien doen bij de Omgevingsvisie. Jullie hadden een gedeeld beeld over het proces om inwoners te betrekken. Ook in het proces zijn jullie als raad steeds betrokken. Aan het einde van dat traject hebben jullie een goed debat gevoerd. Misschien is het interessant na te gaan hoe jullie dat met elkaar tot stand hebben gebracht? Ik vermoed dat een goede analyse daarvan ons samen verder zou helpen.' Vindt Helena ook dat de toon van het debat veranderd is? 'Ik kan erg genieten van een goed raadsdebat. Juist de scherpheid en duidelijkheid helpen om tot goede voorstellen te komen. Maar soms lijken de debatten eerder seriële monologen, waarbij sprekers op hun eigen standpunten voortborduren, er niet goed wordt geluisterd, er geen verbinding is tussen de raadsleden, en de argumenten niet worden gewogen.' Wethouder Mildred: 'Laatst hadden wij een voorbespreking over het accommodatiebeleid. Die bijeenkomst kende een goede sfeer, iedereen was op zoek naar wat de ander wilde. Daar gebeurde iets, ik heb dat als heel prettig ervaren.' Helena: 'Daar werd aangesloten en verrijkt.'

Voor de pauze stond het gesprek vooral in het teken van de vraag: hoe is om in deze tijd politicus of ambtenaar te zijn in onze gemeente? Na de pauze proberen we iets meer te kijken naar wat de aanwezigen zelf kunnen bijdragen aan verbetering van de sfeer in de gemeente.

Mildred: 'Het helpt als de raad ons duidelijke opdrachten geeft. Daarom heb ik meer behoefte aan dialoog, zodat ik scherper krijg wat de bedoeling is. De raad is de opdrachtgever van de wethouder, zij sturen ons op pad.' Zoals de wethouder de behoefte voelt scherp te krijgen wat de raad wil, zo wil raadslid Eduard eigenlijk meer van B&W te weten komen. 'Ook jullie stoeien, samen met de ambtelijke organisatie, met mogelijke varianten van voorstellen. Die zien wij vaak niet. En ook niet de overweging achter de uiteindelijke beslissing. Als wij die wel zouden krijgen, zouden we makkelijker de argumenten erachter op waarde kunnen schatten.' Adriaan: 'Behalve raadslid ben ik ook ambtenaar, weliswaar in een andere gemeente. Toen wij met een onderwijshuisvestingsverordening aan de slag moesten, konden we kiezen uit variant A of B. Wij kozen voor A. In de raad werd naar onze overwegingen gevraagd: wat zijn de belangen, de overwegingen? Dat maakt het werk interessanter, omdat het dan over de inhoud gaat.' Volgens Adriaan horen we in de raad vaak monologen. 'Er is al een standpunt, dat haal je zo uit een verkiezingsprogramma, en er wordt een verhaaltje omheen verteld. Het wordt pas interessant als je aan deelnemers van een debat vraagt: wat is jouw belang, waarom vind jij dat, wat wil jij, welke groep kiezers of welke plaatsgenoten raakt dat? Daar kun je het over hebben, waardoor je bruggen kunt slaan.'

Hoewel er instemmend geknikt wordt, geven de aanwezigen toe dat dit niet vaak gebeurt. Waarom niet? Tijdsdruk. Moet je dan geen tijd maken? 'Het gaat niet alleen om tijd,' vult Evert aan, 'maar ook om de besluitvorming.'

We zouden die besluitvorming zodanig moeten inrichten, dat de dialogische manier van werken vanzelfsprekend wordt. Laatst zat ik in een voorbespreking waarbij aan de voorzitter gevraagd werd even een benen-op-tafel gesprek te houden, in plaats van traditioneel je vingertje opsteken en op je beurt wachten. Was niet toegestaan. Een gemiste kans. Zouden gespreksleiders niet een andere houding moeten innemen, zodat er wel echte gesprekken kunnen plaatsvinden?' Misschien vergt dit ook iets meer van de raadsleden? Eduard: 'Niet alle raadsleden hebben tegenwoordig kennis en vaardigheden om op dat niveau deel te nemen aan een dialoog. Wij hebben ook raadsleden met een boodschappenlijstje. Die vinden het moeilijk om op fractieniveau het gesprek aan te gaan.' 'Degenen die zo'n gesprek wel kunnen voeren,' vraagt Evert, 'zouden die niet respect kunnen opbrengen voor het boodschappenlijstje?' Terecht zet Monique Montijn een stap terug: wat houdt een boodschappenlijstje in? Dit blijkt een lijstje vragen te zijn aan de bestuurder, die een fractielid braaf oplepelt. En als alle vragen tijdens de ronde al gesteld zijn, zwijgt het raadslid. Dan gebeurt er niets interactiefs.

Mildred: 'Veel leuker is het als je met elkaar aan het omdenken bent.' Bert geeft daar een sterk voorbeeld van. Hij was raadslid in een andere gemeente toen de plannen van de Betuwelijn werden gemaakt. Op de tekening stond een zeven meter hoge dijk langs een woonwijk. Daar was niemand over gecharmeerd. Wat te doen? Op de barricade? 'Kunnen we doen,' zei ik. 'Maar die Betuwelijn komt er toch. Is het niet verstandiger te kijken wat wij eruit kunnen halen? Vervolgens zijn wij aan het tekenen gegaan, het resultaat hebben wij aan de raad voorgelegd. En de Betuwelijn die er nu ligt is eigenlijk het plaatje dat wij toen hebben getekend. Dat hebben we met elkaar voor elkaar gekregen, het maakte daarbij niet uit of je lid van de coalitie was of van oppositie. We hebben het beste gezocht voor het dorp, en de toekomst van het dorp.' Mildred: 'Het mooie van jouw voorbeeld is dat je niet moet kijken waar wij tegen zijn, maar waar wij met zijn allen vóór zijn.'

Hoe zouden we dat in de toekomst in onze eigen gemeente voor elkaar kunnen krijgen? Zoals initiatiefnemer Flip Dikker zegt: 'Ik proef een algemeen gevoel: er wordt niet goed naar mij geluisterd. Om te zien hoe we onszelf kunnen verbeteren, worden de aanwezigen uitgenodigd even het kaartje te lezen over de STAP-dialoog. Het geeft de stappen weer die je tijdens een dialogisch gesprek kunt zetten. Denk aan vragen als: Hoe beleef ik de situatie nu, wat is het thema waarom het gesprek draait, wat wil ik bereiken en wat kan ik morgen doen?'

Evert: 'Aan het begin van dit gesprek, moesten wij dieren noemen. Ik noemde de adelaar. Ik zou nu zeggen: ik moet uit de lucht naar beneden dalen, een pootje aanbieden en kijken of iemand dat pootje aanpakt.' De zelfreflectie van Evert wekt alom bewondering, zeker ook omdat duidelijk is dat het gesprek hem raakt. Helena sluit daarbij aan. 'Ik zal vaker de vraag stellen: wat is er precies gezegd, wat is er gehoord, wat is er bedoeld, maar vooral: wat is er gevoeld? Als je dat vraagt, krijg je misschien helder waar het schuurt.'

'Mijn voornemen is,' zegt Bert, 'telkens uit te gaan van de relatie die we met elkaar onderhouden. Hoe we met elkaar werken als team. In feite zijn wij dat, toch?' Eduard: 'Ik zal de anderen meer bevragen op hun achterliggende waarden. Ik kijk vanuit mijn waarden en normen anders tegen bepaalde kwesties aan dan bijvoorbeeld een liberaal. Laat ik proberen te achterhalen waar de verschillen zitten en de overeenkomsten. En ik heb ook opgeschreven: meer slapen.' Adriaan: 'Toch niet tijdens de raad?' Er is ruimte voor gelach, de ijzige sfeer die ontstond toen het woord 'huichelarij' in het midden van de groep werd gelegd, is voorbij. Maar het woord is er nog wel. Monique Montijn komt er even op terug. Ze richt zich op Eduard: 'Ik hoor dat je nieuwsgierig wilt zijn naar de achterliggende waarden van anderen. Als je je daarin verdiept, denk je dan dat je het idee los kunt laten dat ze huichelen?' Gelukkig speelt Eduard hier geen mooi weer, dat zou ook ongeloofwaardig zijn. We zijn hier om een dialoog te voeren over ons gedrag, niet om morgen ineens andere mensen te worden. 'Ik zal meer bevragen wat er achter de meningen, stellingen, argumenten van de anderen zit. Omdat ik dan wat beter slaap zal ik dat vriendelijk vragen. Maar woord en daad horen met elkaar in overeenstemming te zijn. Als die opzichtelijk niet met elkaar in overeenstemming zijn, bestaat de kans dat ik fel blijf.'

Simon benoemt ook een heel praktisch punt om zichzelf te verbeteren: 'Ik ga wat meer muziek maken, daar word ik altijd heel zen van.' Mildred wil daar 'graag' nog iets aan toevoegen. Het heeft haar geraakt dat de term huichelarij is gevallen. 'Als collegelid trek ik mij dat aan. Ik weet dat wij vanuit de goede intenties handelen. Maar ik weet ook dat ik snel oordeel. Dat is lastig. Ik moet mijn oordeel uitstellen. Beter luisteren. Dat hangt met elkaar samen. Als je je oordeel al klaar hebt dan luister je niet open meer. Dat is echt een les voor mij. Ik hoop dat ik dit in de praktijk kan brengen. En zo hoop ik vertrouwen te winnen.'

We naderen het eind van de bijeenkomst. De sfeer is optimistisch. De dialoog helpt, alle aanwezigen noemen dit een positieve bijeenkomst. Maar. We zitten hier maar met een klein clubje, de rest heeft dit niet meegemaakt, kan er ook niets van leren. Misschien moet er gezocht worden naar een vorm dit vaker te doen, en ook te bestuderen wat er dan verandert, verbetert. En welke fouten we blijven maken. Want *the proof of the pudding is in the eating*. Zoals John van Balen afrondt: 'We hebben veel aangestipt, waarop je nog veel dieper in zou willen gaan. Dit was een dialoog, een goede dialoog, maar eigenlijk zou ik het een snuffeldialoog willen noemen. Een aanzet tot.'